

Руслан Павлович ЧИЧА,
кандидат юридичних наук, доцент,
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

Валерія Сергіївна ГНАТЕНКО,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЗАІНТЕРЕСОВАНИХ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Статтю присвячено окремим аспектам забезпечення прав заінтересованих учасників кримінального провадження. Проаналізовано низку питань щодо визначення поняття заінтересованих учасників кримінального провадження. Досліджено механізми реалізації прав заінтересованих учасників кримінального провадження. Проаналізовано точки зору окремих науковців щодо ефективності забезпечення прав заінтересованих учасників досудового розслідування. Зроблені висновки про необхідність подальшого удосконалення правового механізму захисту прав заінтересованих осіб, зокрема, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, заінтересовані учасники досудового розслідування, заінтересована особа, реалізація прав, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач.

Постановка проблеми. Охорона та забезпечення прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження є одним з основних завдань кримінального судочинства, обов'язковою умовою

визнання відповідності вітчизняних кримінальних процесуальних процедур європейським стандартам захисту та реалізації прав людини.

Чинний кримінальний процесуальний закон не надає визначення заінтересованої особи, в той же час, згадуючи таких осіб в окремих нормах. Розробка поняття та визначення кола заінтересованих учасників в кримінальному судочинстві, зокрема під час здійснення дізнання, дозволить краще визначити їх процесуальний статус та організувати реалізацію прав, свобод та законних інтересів під час кримінального провадження.

Вивченню проблем правового статусу учасників кримінального судочинства та захисту їхніх прав, присвячено роботи таких учених, як С. А. Альперт, О. Р. Балацька, О. А. Банчук, С. О. Іваницький, Л. М. Лобойко, О. В. Мартовицька, М. С. Строгович, Ю. П. Аленін, Р. В. Бараннік, В. П. Бахіна, А.Я. Дубинський, В. І. Галаган, А.В. Іщенко, О. В. Капліна, О. П. Кучинська, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, В. Т. Маляренко, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, С. М. Стахівський, В. М. Тертишник, В. В. Ліщенко, Л. Д. Удалова, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило та інших. Ураховуючи постійну увагу до реалізації прав і свобод учасників кримінального провадження, на теперішній час, є актуальним визначення статусу заінтересованих осіб у кримінальному провадженні.

Метою цієї статті є висвітлення теоретико-прикладних питань охорони та забезпечення прав, свобод та законних інтересів, визначення процесуального статусу заінтересованих осіб кримінального провадження. Така мета вимагає вирішення наступних завдань: розробка поняття заінтересованого учасника кримінального провадження, аналіз механізмів ефективної реалізації їх прав і свобод, визначення критеріїв віднесення до цієї категорії осіб, висловлення пропозицій щодо відображення вказаного поняття в кримінальному процесуальному законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Фундаментальна ідея пріоритетності забезпечення захисту у кримінальному судочинстві прав і законних інтересів особистості, суспільства і держави, захисту від обмеження прав і свобод покладена в основу концепції кримінального процесуального законодавства. Поряд з виконанням основних завдань кримінального провадження, передбачених статтею 2 КПК України¹, окрема задача полягає у створенні належного та дієвого механізму правового забезпечення, реалізації та захисту прав і свобод учасників кримінального судочинства. КПК України призначений бути гарантом прав і свобод особи від порушень, що допускаються під час кримінального провадження. Підвищення ефективності правового регулювання захисту прав і свобод особистості в кримінальному судочинстві потребує вдосконалення, в першу чергу досудового провадження. Головним напрямком удосконалення кримінального процесуального законодавства розглядається регламентація

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

кримінальної процесуальної процедури і її гармонізація з механізмом захисту прав, свобод, честі і гідності особистості, орієнтації кримінального процесу на розширення можливості активної участі сторін в кримінальному провадженні. Своєчасний і об'єктивний розгляд питань, пов'язаних з підвищенням гарантій і прав учасників кримінального судочинства, сприятиме формуванню почуття справедливості, рівності всіх перед законом.

Аналіз тексту КПК України дозволяє констатувати, що термін «заінтересована особа» зустрічається в чинному КПК більше 15 разів. В основному використання цього словосполучення стосується, так званих інших учасників кримінального провадження, що виконують забезпечувальну (допоміжну) функцію, які мають право бути проінформовані про певні процесуальні дії, що вчиняються в рамках кримінального судочинства. Так, відповідно до п. 4 ч. 9 ст. 100 КПК України майно, яке не має ніякої цінності і не може бути використане, знищується, а у разі необхідності - передається до криміналістичних колекцій експертних установ або *заінтересованим особам* на їх прохання.

У тлумачному словнику української мови особа трактується як «окрема людина, індивід; людська індивідуальність, особистість»¹.

В кримінальному процесі України термін особа використовується достатньо давно і широко. Необхідно сказати про те, що аналіз тексту чинного КПК України вказує на 430 випадків використання слова «особа». У кримінальному процесуальному законодавстві, спеціальній літературі ми зустрічаємо такі поняття, як «особа підозрюваного», «особа обвинуваченого», «особа підсудного», «особа засудженого», «службова особа», «уповноважена особа», «затримана особа», «малолітня особа», «третя особа», «заінтересована особа» та інші. Ці поняття, хоча і мають спільне - «особу», суттєво відрізняються між собою. Не зважаючи на те, що всі вони називаються кримінальними процесуальними термінами, критерієм їх розмежування виступає смислове навантаження та процесуальні рішення, що встановлюють (змінюють) процесуальний статус відповідного суб'єкта.

Таким чином, мова йде про осіб, які виступають в ролі різних процесуальних фігур на різних стадіях кримінального судочинства. Розгляд зазначених понять у комбінації з терміном «особа» надає їм інший зміст, тому що припускає якісно іншу характеристику названих суб'єктів, що вимагає вивчення та розкриття змісту особи по суті.

Також, в контексті розуміння словосполучення «заінтересована особа», необхідно проаналізувати, що означає термін «заінтересований». Відповідно до «Словника української мови», цей прикметник означає: «Який має або може мати від кого-, чого-небудь користь, зв'язаний з кимсь, чимсь певною вигодою»².

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. С. 861

² Словник української мови URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=заінтересований>.

Потрібно звернути увагу, що термін «заінтересована особа», окрім кримінального процесу, використовується і в інших галузях вітчизняного права. Зокрема, в цивільному процесі, як третя особа, поряд з позивачем та відповідачем, адміністративному, фінансовому, міжнародному праві, тощо.

Зокрема, Закон України «Про адміністративну процедуру» в ст. 27 визначає заінтересовану особу як іншу особу, на право, свободу чи законний інтерес якої негативно впливає або може вплинути адміністративний акт¹. Можна впевнено сказати про ключовий чинник визначення поняття «заінтересованої особи», а саме «право, свободу, або законний інтерес» які можуть бути порушені.

Таким чином, можна зробити узагальнюючий висновок, що ключовою рисою заінтересованої особи є те, що вона не являється стороною правовідносин, але має права, що захищаються законом.

Кримінальний процес характеризується певними особливостями, пов'язаними з його імперативним характером та чітко визначеною процесуальною формою, тому учасник кримінального провадження повинен визначатися кримінальним процесуальним законом та мати статус суб'єкта кримінального провадження, що певним чином, дає йому право на «легітимне існування» в рамках кримінальних процесуальних правовідносин.

З огляду на вищезазначене доречно навести позицію Т. О. Лоскутова, який зазначає, що у кримінальному судочинстві носіями законних інтересів можуть бути лише учасники кримінального провадження. Автор пояснює це тим, що діяльність останніх регулюється за загальнодозвільним типом правового регулювання, на відміну від спеціально-дозвільного типу правового регулювання, який унеможливорює включення до правового статусу суб'єктів кримінального процесу такого елементу, як законні інтереси. Разом з тим на суб'єктів кримінального процесу покладаються завдання щодо охорони та захисту законних інтересів учасників кримінального провадження².

Стаття 2 КПК України визначає, що до завдань кримінального провадження відноситься захист особи, суспільства і держави від вчинення кримінальних правопорушень, забезпечення охорони прав, свобод та законних інтересів усіх без винятку учасників кримінального провадження. Також важливим завданням є швидке, повне та неупереджене розслідування і судовий розгляд, метою якого є те щоб особа, яка вчинила кримінальне правопорушення була притягнута до кримінальної відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений та не був підданий необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного була застосована належна

¹ Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>.

² Лоскутов Т. О. Предмет регулювання кримінального процесуального права: монографія. Київ : Юридичний світ, 2016. С. 267–268.

правова процедура.

Суб'єкти кримінального провадження – це особи, які беруть участь у кримінальних процесуальних правовідносинах, мають, визначений законом, процесуальний статус, а відповідно, права та обов'язки.

Різноманітність суб'єктів кримінального провадження визначається тим, що вони можуть виконувати різні кримінальні процесуальні функції і мати різні права та обов'язки і як наслідок, мати різний правовий статус. В широкому сенсі цього значення, суб'єктів кримінального провадження можна визначити, як державні органи, посадові особи, що представляють інтереси держави, приватні особи, які залучаються до кримінального провадження і виконують певні кримінальні процесуальні функції, вступають між собою в процесуальні правовідносини, набувають процесуальних прав і несуть процесуальні обов'язки. В певному сенсі і заінтересованих осіб можна визначити як суб'єктів кримінального провадження.

Суб'єктів, що приймають участь у кримінальному судочинстві, потрібно розділити за певними критеріями, зокрема, процесуальним станом, функціями і завданнями, метою процесуальної діяльності, характером правовідносин в яких вони приймають участь, що визначає умови для їх подальшої класифікації. На теперішній момент використовується легальна класифікація учасників кримінального провадження, в основу якої законодавець поклав засаду змагальності, як одну з основ кримінального процесу. У зв'язку з цим всі суб'єкти кримінального провадження розподіляються на групи по функціям. Перша група включає суд, суддю, присяжних, як суб'єктів що здійснюють правосуддя. Друга група включає суб'єктів, що виконують функцію обвинувачення, зокрема, прокурора. У третю групу входять учасники які виконують функцію захисту, підозрюваний, захисник та інші. Четверта група включає в себе всіх інших учасників кримінального судочинства, які забезпечують (допомагають) виконанню завдань кримінального процесу, але не відносяться до вищезазначених груп.

В той же час, кримінальне процесуальне право України пропонує класифікацію, де визначальним критерієм є мета діяльності суб'єкта в кримінальному судочинстві, напрямок його діяльності, зв'язок з завданнями кримінального провадження, відношення до підсумкових результатів кримінального провадження, а також узгодженість з КПК України.

Враховуючи вищезазначене, можна виділити наступні групи суб'єктів кримінального провадження, державні органи та посадові особи, які здійснюють кримінальне провадження і залучають до його сфери всіх інших учасників, суд, суддя, слідчий суддя, прокурор, слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування або дізнання, оперативні підрозділи, друга група, особи, які мають та захищають власні інтереси: потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи

виховного характеру, цивільний позивач, цивільний відповідач, третя група, особи, які захищають та представляють інтереси інших: захисник, законний представник підозрюваного, обвинуваченого, представник потерпілого, законний представник потерпілого, представник цивільного позивача, цивільного відповідача, законний представник цивільного позивача і четверта група, особи, які забезпечують (допомагають) здійсненню кримінального провадження: заявник, свідок, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник, понятий, педагог, лікар та інші.

Як зазначає в своїй роботі О. Ю. Маринич, коли забезпечення законного інтересу набуває суспільної значущості, воно гарантується покладенням обов'язків на окремих учасників кримінального провадження. Тобто, можна зробити висновок, що права заінтересованих учасників повинні обов'язково забезпечуватися покладенням певних зобов'язань на інших суб'єктів. Також, автор, говорячи про законні інтереси, слушно зауважує, що ефективною гарантією реалізації законних інтересів особи у кримінальному провадженні повинна бути можливість оскарження рішень, дій або бездіяльності правоохоронних органів в суді, як дієвої можливості стимулювати до вчинення активних дій, направлених на задоволення законних інтересів¹.

Згадуючи про заінтересованих осіб в кримінальному судочинстві, необхідно сказати про передбачену п. 16-1 ч. 1 ст. 3 КПК України іншу особу, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, тобто стосовно якої (в тому числі щодо її майна) здійснюються процесуальні дії, визначені КПК України.

Так, М. П. Климчук та І. М. Бігунець, звертають увагу, що найбільш істотно права, свободи та законні інтереси особи, яка набуває статусу такого учасника кримінального провадження, піддаються обмеженню під час проведення слідчих (розшукових) дій. Так як їх проведення часто супроводжується обмеженням прав людини, що передбачає примусовий вплив, який застосовують уповноважені органи й особи, з метою забезпечення процесуального порядку, здійснення кримінального процесуального доказування².

Як зазначає В. Черванчук, важливим напрямом забезпечення прав учасників кримінального провадження, які перебувають у статусі іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування є розвиток законодавства, що дозволяє усунути прогалини, неточності, суперечності правового регулювання не лише порядку проведення окремих слідчих (розшукових) дій, а й механізму такого забезпечення, наприклад, через належне встановлення елементів

¹ Маринич О. Ю. Забезпечення законних інтересів особи у досудовому кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2024. Вип. 83. Ч. 3. С. 257.

² Климчук М. П., Бігунець І. М. Гарантії прав і законних інтересів учасників кримінального провадження під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2. С. 29.

процесуального статусу такої особи¹. З цим необхідно погодитися та наголосити на потребі законодавчого врегулювання визначення заінтересованої особи в кримінальному судочинстві.

Висновки. Це дослідження надає можливість сформулювати певні висновки. Зокрема, необхідно наголосити на важливості ефективної реалізації прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Крім того, необхідно звернути увагу, що кримінальне судочинство передбачає як обмеження прав и свобод одних учасників, так і відновлення прав інших, що в підсумку створює зацікавленість у вирішенні кримінального правового спору. Інтереси учасників провадження можуть як принести користь так і нашкодити судочинству. Тому доповнення чинного КПК України поняттям заінтересованої особи дозволить більш чітко розмежовувати права і обов'язки окремих суб'єктів. Зокрема, доречно розглянути можливість доповнення статті 3 КПК України поняттям заінтересованого учасника кримінального провадження, як особи що має в кримінальному провадженні особистий кримінальний правовий, процесуальний правовий, цивільний правовий інтерес.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
2. Климчук М. П., Бігунець І. М. Гарантії прав і законних інтересів учасників кримінального провадження під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2. С. 27–35.
3. Кримінальний процес : підруч. / Бойко О. П., Гаркуша А. Г., Захарко А. В., Литвинов В. В., Рогальська В. В., Сербін М. М., Солдатенко О. А., Федченко В. М., Черняк Н.П./ кер. авт. кол. д-р юрид. наук, доц. О. Ф. Кобзар. У 2-х ч. Ч. 1. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 337 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
5. Лоскутов Т. О. Предмет регулювання кримінального процесуального права: монографія. Київ: Юридичний світ, 2016. 416 с
6. Маринич О. Ю. Забезпечення законних інтересів особи у досудовому кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2024. Вип. 83. Ч. 3. С. 255–261.

¹ Черванчук В. Забезпечення прав учасників кримінального провадження, які перебувають у статусі іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, у проведенні слідчих (розшукових) дій. *Юридичний вісник*. 2021. №3. С. 190.

7. Паршак С. А. Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження у контексті правозахисної функції держави. *Європейські перспективи*. 2014. № 7. С. 157–162.

8. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>.

9. Тарасюк С. М. Забезпечення прав людини в кримінальному провадженні: класифікаційні підходи та сучасні виклики. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 5. 2024. С. 107-115.

10. Черванчук В. Забезпечення прав учасників кримінального провадження, які перебувають у статусі іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, у проведенні слідчих (розшукових) дій. *Юридичний вісник*. 2021. №3. С. 186–192.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2025

Ruslan P. CHYCHA,

Candidate of Law, Associate Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

Valeriia V. HNATENKO,

Candidate of Law

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

TOPICAL ISSUES OF ENSURING THE RIGHTS OF CONCERNED PARTICIPANTS IN PRE-TRIAL INVESTIGATION

The article is devoted to some aspects of guaranteeing the rights of concerned participants of pre-trial investigation. A number of issues to determine the problems of guaranteeing the rights of concerned participants of pre-trial investigation is analyzed. The mechanisms of realizing the rights of concerned participants of criminal proceedings are researched. The points of view of some scholars concerning the effectiveness of guaranteeing the rights of concerned participants of pretrial investigation are analyzed. Conclusions about the need for further improvement of legal mechanism of protecting the rights of concerned participants, namely the victim, civil plaintiff, civil defendant are made.

Keywords: *criminal proceedings, pre-trial investigation, concerned participants of pre-trial investigation, realization of the rights, victim, civil plaintiff, civil defendant.*